

Tanítók és a tanítóképzés a forradalmak korában*

Donáth Péter összefoglaló, hiánypótló művének címe egybecseng a szerző egyik korábbi cikkének (*Mióta éltem, forgószélben próbáltam állni helyemen...*)¹ – ugyancsak a címében olvasható – József Attila verséből (*Íme, hát megleltem hazámat*) kölcsönzött érzékletes szavaival. A címválasztás a monográfia főszereplőinek, a pedagógusoknak az első világháború utáni sorsát igen kifejezően jellemzi egyetlen szóval: forgószélben. Az 1918 októberét követő hónapokban, majd a Tanácsköztársaság rövid, ám annál eseménydúsabb időszaka során, végül pedig a trianoni békeszerződés aláírását megelőző idegen megszállás alatt viharos, embert próbáló politikai változások zajlottak.

Donáth Péter munkásságának kivételes darabja a kötet, amelyben a tanítóképző intézetek történetének, valamint a tanítók, tanítóképző intézeti tanárok működésének és életének különösen részletgazdag elemzését adja. A monográfia méltó emléket állít az 1869-ben alapított Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kara fennállásának 150. évfordulójára.

Az első fejezet a tanítóképzés korszerűsítéséről, valamint annak a felsőfokú oktatásba történő beillesztéséről folytatott vitá-

* DONÁTH Péter: *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején.* Trezor Kiadó, Budapest, 2020. 562 p.

¹ DONÁTH Péter: „Mióta éltem, forgószélben próbáltam állni helyemen...” Váczy Ferenc és Juhász Béla küzdelme intézetük, hivatásuk és identitásuk megőrzéséért. *Studia Caroliensia*, 2009/2–3. 19–46.

kat ismerteti. Az első világháború előtti időszakban körvonalázódó elképzelések közül az egyik Köveskúti Jenőnek, a szakma kiemelkedő személyiségének a nevéhez fűződik. Ő fogalmazta meg azt a célt, hogy a tanítók érettségi vizsgát tegyenek, majd pedig nyíljanak meg előttük az egyetemek kapui is. Ennek az akkor még távolabbi célnak az eléréséhez arra volt szükség, hogy a tanítóképzők fölé kétéves képzést biztosító pedagógiai akadémiák épüljenek. A budai tanítóképző egykori igazgatója, Gyertyánffy István² elképzelése szerint a komplex intézmény létrehozásával átmenetileg megoldhatóvá vált a tanítóképzés kérdése: polgári iskolai tanárképzők, tanítóképző intézeti tanárképzők, végül polgári iskolai tanító-/tanárképzők működhetek volna. Az első világháború alatt folytatódtak a viták a tanítóképzés fejlesztéséről, de a korábbi elképzeléseken érdemben nem jutottak túl.

Az őszirózsás forradalom időszakában megfogalmazódott, hogy az oktatásnak is meg kell újulnia. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete (TITOE) mellett megalakult a Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképző Intézeti Osztálya, amely megfogalmazta az új elvárásokat. Centralizált kormányzati irányítás helyett decentralizált működést kívántak, kevésbé kötött pedagógiai módszerekkel nyitva meg az utat az egyén szabadabb fejlődése előtt. Farkas Sándor királyi tanácsost, szakfelügyelőt javasolták az új szervezet osztályvezetőjének. Farkas felsőfokú szakiskolának nevezte volna a tanítóképzőt, amelyre a felsőfokú tanárképzési rendszer is épült volna. Ezeket az elképzeléseket Quint József,³ a Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet igazgatója racionálisabb alapokra helyezte, mégpedig azáltal, hogy a végleges megvalósításukat tízévi próbaidővel javasolta kitolni, vagyis az átmeneti időszakban a vidéki tanítóképző intézeteknek a tervezett változtatásokat helyi viszonyokhoz adaptáltan kellett volna előkészíteniük. Fekete József, ismert tanítóképzős szakember hat évfolyamos, kéttagozatú intézmény kiépítését tervezte, a felsőfokú képzés végül azonban

² Gyertyánffy István (1834–1930) 1873 és 1898 között volt az intézet igazgatója.

³ Quint József (1882–1929) 1916-tól volt a Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet igazgatója.

csupán 1959-ben került bevezetésre. Új oktatáspolitikai szellemiséget képviselt Somogyi Béla⁴ pedagógus, a szociáldemokrata tanítói szakszervezet vezetője, a *Népszava* neves szerkesztője, aki azt hangsúlyozta, hogy az egységes közoktatási rendszerben az érettségit követően három évfolyamúnak kellene lennie a tanítóképzőnek, melyre azután a középiskolai tanárképző épült volna. Somogyi (aki egyébként a Tanácsköztársaság idején már nem vállalt szerepet) a Károlyi-kormány alatt rövid ideig a közoktatásügyi minisztérium államtitkára lett a tárca irányítója, Kunfi Zsigmond mellett.

A második fejezet bevezetőjében a Károlyi-kormány idején megfogalmazottakról olvashatunk, úgymint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) szétválasztásának fontosságáról, a szekuláris szemlélet megjelenéséről. A szociáldemokrata pedagógus-szakszervezet követeléseiről: a vallási meggyőződés magánszférába utalásának hangsúlyozásáról, a szükségesnek ítélt nyolcosztályos általános tankötelezettség bevezetéséről, valamint az egységes és ingyenes középiskolai oktatás lehetőségének a megteremtéséről mint a kormány központi célkitűzéseiről. Ezek mellett egyértelmű követelésként jelent meg a tanítóképzés főiskolai szintre emelésének gondolata is.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után közvetlenül az oktatást lényegileg érintő rendeleteket bocsátottak ki: köztulajdonba kerültek a nevelési és oktatási intézmények,⁵ egyházi személyeket ettől kezdve akkor alkalmaztak, ha kiléptek az egyház kötelékéből, és állami tanítókká váltak. Azt is előírták, hogy a tanítóknak a földkérdés rendezésében, a termelés biztosításában, az analfa-

⁴ Somogyi Béla (1868–1920) magyar tanító, műfordító, újságíró, a *Népszava* neves szerkesztője, akit szélsőjobboldali különítményesek Bacsó Bélával együtt meggyilkoltak.

⁵ 1918-ban az összes iskola 59,8%-a katolikus volt. Állami kézben csak 14,3%, míg magánfenntartásban 11,1% volt. A többit (14,8%) más felekezet működtette. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. 03. 29-i, XXIV. számú rendelete a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről szövelt. 1919. április 10-én egy sor rendelet született (az imádkozás betiltása, a tanárok, tanítványok megszólításának szabályozása, a Marseillaise és az Internacionálé megtanítása, illetve „énekeltetése”). (Csűrös András Jakab doktori disszertációja: *Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben*. Károli Gáspár Református Egyetem, 2017.)

béták oktatásában és a propagandatevékenységben is részt kell venniük, amiért bérkiegészítésben részesültek. Kötelezővé tették továbbá a Tanácsköztársaság ideológiájához illeszkedő művek tanulmányozását, valamint megszüntették a kötelező iskolai hitoktatást is. Emellett a tanítójelöltek számára kedvezményeket is nyújtottak: ideiglenesen eltörölték a tantárgyankénti osztályzást, a befejező képesítői vizsgák esetében megszűnt az írásbeli, és átalakították a szóbeli vizsgát is, a Tanácsköztársasághoz kapcsolódó témaköröket helyezve központba (a szakmai tárgyak mellett a vizsga a Tanácsköztársaság 1919. június 23-án a Tanácsok Országos Gyűlése által elfogadott alkotmányából és rendeleteiből állt). A tanítók jövője tekintetében jelentős intézkedés volt, hogy a Vörös Hadseregbe bevonuló tanítónövendékek bizonyítványát vizsga nélkül kiadták. Emellett tervezték az érettségi átalakítását és a tanítóképzés főiskolai szintre emelését. Ezen intézkedésekkel sokan nem értettek egyet, ahogy Imre Sándor⁶ sem, aki a Károlyi-kormány idején a VKM helyettes államtitkára volt. Úgy látta, az volt a „diktatúra legnagyobb bűne”, hogy „egyenesen és vadul osztálynevelést folytatott, holott éppen ez volt az addigi nevelés ellen a szocialisták legfőbb kifogása”.

A harmadik fejezet a tanítóképzők, tanítók sorsát mutatja be a csehszlovák, román és szerb megszállás alá került területeken. A megszálló hatalmak megtiltották az iskoláknak a magyar állammal való érintkezést, megszüntették az iskolai hatóságok működését (az iskolákat az új iskolai hatóságok alá rendelték). Ezek miatt az intézkedések miatt voltak, akik letették az esküt – többnyire kényszerűségből. Erdélyben ugyanakkor, ahol a tanítók letették az esküt, a magyar nyelvű tanítóképzés még évekig megmaradhatott. Az esküt megtagadók nehézségeiről szintén olvashatunk, hiszen aki az új államnak nem fogadott hűséget, azt eltiltották a tanítástól. Ráadásul a trianoni határokon kívül rekedt magyar anyanyelvű állami tanítóképzők többnyire megszűntek. Ezek miatt bőven akadtak menekülni kényszerű-

⁶ Imre Sándor (1877–1945) pedagógiai író, egyetemi tanár, művelődéspolitikus. 1918. november – 1919. április között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban helyettes államtitkár, VKM-miniszter a Friedrich-kormányban.

ló tanítók is, akikről a magyar államnak kellett gondoskodnia. Akadtak tanítóképzős diákok is, akik a megszállt területekről voltak kénytelenek menekülni. Sokan nem tudtak eljutni az iskolájukba lakhatási, utazási nehézségek vagy egyéb okok miatt, ezért is csökkent a diákok létszáma a tanítóképzőkben. A létszámcsökkenéshez a háború, valamint az 1918–1919-es spanyolnáthajárvány hatásai is hozzájárultak.

A negyedik fejezet a képzős diákok politikai szerepvállalásait mutatja be: voltak, akik a forradalmi mozgalmakban játszottak szerepet, mások beléptek utóbb a Vörös Hadseregbe is, megint mások ellenállást fejtettek ki. A kötetnek ez a része részletesen kitér arra, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a vöröskatonának állt képzősöket milyen retorziók érték: újrafelvételüket vagy vizsgáztatásukat megtagadták, illetve minden tanuló erkölcsi magatartását külön is megvizsgálták, és annak eredménye alapján döntöttek további tanulmányaik folytatásáról.

Az ötödik fejezet a képzős tanítók és tanárok forradalmak alatti és utáni szerepét részletezi. A Tanácsköztársaságot támogatókat a kötet szerzője több kategóriába sorolja. Elsőként az alkalmazkodókat, akik a változásokhoz formálisan idomulva letették az esküt a Népköztársaságra és a Tanácsköztársaságra. Döntésük mozgatórugója az állásuk megőrzése volt, nem pedig a forradalmak, és még kevésbé a Tanácsköztársaság eszméi melletti elkötelezettség. Másik csoportba tartoztak az aktív és radikális politikai szerepet vállalók, akik lelkesen támogatták a Tanácsköztársaságot, és propagandatevékenységet is folytattak. Létezett egy harmadik csoport, az „átmeneti útítársak” köre. Idesorolhatók azok, akik a Tanácsköztársaságot eleinte támogatták, később azonban visszahúzódtak a közszerepléstől.

Az első kategóriába sorolható személyek között Váczy Ferenc, a nagykőrösi református tanítóképző intézeti igazgató, valamint Juhász Vince nagykőrösi tanítóképző intézeti tanár emelendő ki. Mindent megpróbáltak, hogy a háború után helyreállítsák a képzést a tanítóképzőkben. A Tanácsköztársaság bukása után őket is fegyelmi vizsgálat alá vetették azzal a váddal, hogy a kommunizmus mellé álltak, és ünnepi beszédeket mondtak a rendszer mellett. Végül mindkettőjüket felmentették. A második, radikális

csoportból említendő a propagandista Déri Gyula tanár, Rédei Jenő tanítóképző intézeti tanár, akiket ténykedésük miatt elbocsátottak állásukból, s a várható börtönbüntetés elől emigrálni kényszerültek. A harmadik csoport képviselőit, például Mohar Józsefet, a TITOE ügyvezető alelnökét háromhavi börtönre ítélték politikai szerepvállalásáért, Lechnitzky Gyulát, a TITOE titkárát az ügyészégi eljárás során viszont bizonyíték hiányában felmentették, ám az állását ő is elvesztette. Pinkert Zsigmondot, a Jászberényi Tanítóképző Intézet első igazgatóját és Vacek Béla tanárt írásbeli dorgálás mellett áthelyezték. A fejezetet Palágyi Lajos⁷ állami tanítóképző intézeti tanár szomorú története zárja, akit az elbocsátás, majd pedig a korai nyugdíjazás kilátástalan helyzetbe, nyomorúságos anyagi körülmények közé juttatott. A fenti esetek elénk tárt ismertetéséből látszik, hogy a tárgyalt időszakban ugyanazon vétségért egymástól meglehetősen eltérő ítéletek születtek. Érdekes aspektus, és esetleg további kutatási téma lehet ezeknek az ítéleteknek és a háttérüknek a vizsgálata. Ítélethozatalt befolyásoló tényező lehetett még a korábbi szakmai pályafutás és az éppen aktuális politikai légkör is.

A fejezet említést tesz továbbá a vörösterrorról is, amelynek Mészáros Ignác tanítóképzői tanár az egyik áldozata lett. Nem szimpatizált a Tanácsköztársasággal, ezért Kalocsán részt vett egy fegyveres felkelésben. Szamuely Tibor terrorcsapata rögtönítélő eljárás keretében azonnal végrehajtandó halálbüntetés ítéletét hozta.

A monográfia arra keresi a választ, milyen elképzelések születtek a tanítóképzésről, milyen kihívások előtt álltak a tanítóképzők, valamint maguk a képzős diákok és tanáraik az első világháború éveiben, az őszirózsás forradalom alatt, végül pedig a Tanácsköztársaság, majd a rá következő időszak során. Az idegen megszállás alá került magyar tanítóképzők súlyos helyzetbe kerültek, amelyben szintén kérdés volt, miképpen lehetséges helytállni a megváltozott körülmények között.

⁷ Palágyi Lajos (1866–1933) költő, állami tanítóképző intézeti tanár. A Tanácsköztársaság bukása után megfosztották tanári nyugdíjától és kizárták a Petőfi Társaságból. Az idős költő hiába küzdött a sérelmes határozatok ellen.

Donáth Péter kötete mottójaként Walter Benjamin német filozófus szavait idézi: „Csak a reménytelenekért adatott nekünk a remény.” Az ebbe a mondatba sűrített mélyebb igazságok megismerésére vezető kérdésekre keresett választ művében a szerző, aki alább mégis kissé szkeptikusan fogalmazott: „vajon lehet-e bármi esélye egy dokumentatív elbeszélő módszerrel készült terjedelmes monográfiának arra, hogy olvasóra talál?” Véleményünk szerint egyértelműen igen, hiszen a tartalmas monográfia jelentősen gazdagítja a magyar oktatás- és művelődéstörténetet, a feldolgozott források pedig hozzájárulnak a tanítóképzés történetének az eddiginél jóval alaposabb megismeréséhez.

Joó Adrienn